

MIRTIES BAUSMĖS PANAIKINIMO LIETUVOJE KRITIKA

Romualdas Drakšas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedros doktorantas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 2054 Vilnius
Tel.: (370 2) 36 61 67; 36 61 68

I. Mirties bausmės problema pastaraisiais dešimtmečiais daugelyje šalių buvo viena iš pagrindinių visuomenės ir mokslininkų diskusijų temų. Nors visų pasaulio valstybių žmonėms kelia nerimą didėjantis nusikalstamumas ir nusikaltėlių įžūlėjimas bei atsiradusios naujos jo pasireiškimo formos, nusinešančios vienu kartu dešimtis nekaltų žmonių gyvybių (teroristiniai aktai), vis dėlto visuomenė pasisako už žmogaus teisių gynimą net ir tuomet, kai jis pažeidžia baudžiamuosius įstatymus.

Šiai problemai spręsti nemažai dėmesio pastaraisiais metais skirta ir Lietuvos Respublikoje, kadangi iki 1998 metų gruodžio 21 dienos galiojusio BK 105 straipsnyje (Lietuvos Respublikos 1991 m. gruodžio 3 d. įstatymo, 1995 m. birželio 8 d. įstatymo ir 1997 m. balandžio 30 d. įstatymo redakcija) buvo nustatyta, kad už tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis asmuo gali būti baudžiamas mirties bausme.

Todėl 1998 metų sausio 15 dieną Seimo narių grupė kreipėsi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcija, numatanti mirties baus-

mę, neprieštaruja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Įdomu, kad nagrinėjant šį klausimą Konstituciniame Teisme, tiek pareiškėjo, tiek suinteresuoto asmens atstovo nuomonės visiškai sutapo. Tai reiškia, kad šiame teisme abu svarbiausi proceso dalyviai vieningai pasisakė už mirties bausmės panaikinimą. Savo poziciją iš esmės jie grindė šiais argumentais: 1) Konstitucijos 18 straipsnyje nurodoma, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Svarbiausia prigimtine žmogaus teise yra teisė į gyvybę. Pagal Konstitucijos 19 straipsnį, žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas. Vadinasi, įstatymų, leidžiančių atimti žmogaus teisę į gyvybę, neturėtų būti; 2) Konstitucijos 21 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta, kad draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes. Nors pagal BK 105 straipsnį mirties bausmė galėjo būti skiriama tik tiems asmenims, kurie padarė labai sunkų nusikaltimą – tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis, tačiau vargu ar nusikaltimo sunkumas ir žiaurumas gali būti laikomas pagrindu pateisinti bausmės žiaurumą. Vykdam mirties bausmę sukeliama kančios,

kurios gali būti vertinamos kaip asmens kanikinimo forma.

Perskaičius Konstitucinio Teismo nutarimą, galima daryti išvadą, kad iš daugelio specialistų, išsakyusių savo nuomonę, tik Lietuvos Respublikos gydytojų sąjungos prezidentas išdrįso paprieštarauti vyravusiai mirties bausmės panaikinimo nuomonei ir pareikšti, kad dėl itin prastos kriminogeninės situacijos Lietuvoje šalies baudžiamuosiuose įstatymuose turėtų būti numatyta mirties bausmė už ypač sunkius nusikaltimus. Į šią situaciją ir visuomenės bei valstybės interesus taip pat siūlė atsižvelgti ir Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras. Jo nuomone, mirties bausmės panaikinimo tikslingumo klausimą reikėtų spręsti referendumu.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1998 m. gruodžio 9 d. nutarime pripažino, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatyta mirties bausmė prieštarauja Konstitucijos 18, 19 straipsniams ir 21 straipsnio trečiajai daliai. Priimdamas šį nutarimą, Teismas atsižvelgė į tai, kad Konstitucija yra vientisas aktas, kurio įvairiuose straipsniuose įtvirtinta žmogaus gyvybės apsauga. Kartu buvo įvertintos atitinkamos tarptautinės bendrijos nuostatos dėl mirties bausmės tendencijų, Lietuvos valstybės tarptautiniai įsipareigojimai ir Lietuvos valstybės istorinės raidos patirtis įtvirtinant šią bausmę baudžiamuosiuose įstatymuose. Nutarime pabrėžiama, kad visų nusikaltimų užkardyti neįmanoma. Kriminalinė bausmė turėtų derinti bausmę su žmoniškumo, pagarbos žmogui, jo orumui išsaugojimu, o bausmės tikslas – atkurti nusikaltimu pažeistą tvarką ir užtikrinti žmonių saugumą. Šiuolaikinė baudžiamosios teisės teorija kategoriškai atsiriboja nuo senovės valstybėse egzistavusio Taliono

principo. Mirties bausmė yra fizinis žmogaus sunaikinimas. Ją paskyrus ir įvykdžius, ne tik nebelieka žmogaus, bet kartu tokiu nuosprendžiu pancigiama ir šio žmogaus prigimtinė teisė į gyvybę [1]. Atsižvelgiant į šį nutarimą 1998 m. gruodžio 21 d. įstatymu padaryti pakeitimai galiojančiame Baudžiamajame kodekse ir tuo galutinai Lietuvoje panaikinta mirties bausmė.

II. Nepaisant baudimo mirtimi panaikinimo, negalime teigti, kad Lietuvoje visiškai išspręsta mirties bausmės problema. Daugeliui žmonių susidaro įspūdis, kad mūsų šalyje formuojasi tendencija labiau branginti nusikaltėlio negu lojalios piliečio teises. Mirties bausmės panaikinimas, ignoruojant daugumos piliečių, pasisakančių už šią kriminalinę bausmę, nuomonę, pagrįstai kelia klausimą, kas yra svarbiau – individo teisės ar demokratinės valstybės principai. Konstitucijos 1 straipsnyje nustatyta, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Vienas iš sprendimų priėmimo demokratinės principų yra daugumos principas. Šis principas taip pat yra įtvirtintas Konstitucijoje nustatant Seimo, kitų atstovaujančių institucijų veiklos, įstatymų priėmimo procedūras ir reguliuojant kitus klausimus. Konstitucijoje taip pat nustatyta, kad suverenitetas priklauso Tautai (2 straipsnis). Ją piliečiai įgyvendina dalyvaudami valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus (33 straipsnis). Piliečių tiesioginis dalyvavimas valdant šalį yra ypač svarbi aukščiausios suverenios galios išraiška, todėl per referendumą turi būti nustatyta tikroji Tautos valia. Visi iki šiol Lietuvos Respublikoje vykę referendumai, tarp jų ir tie, kurių metu buvo priimta dabartinė Lietuvos Respublikos Konstitucija bei konstitucinė nuo-

stata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, buvo organizuoti vadovaujantis šiuo principu ir Lietuvos valstybės demokratine teisine tradicija. Rinkdami savo atstovus piliečiai tikisi, kad jų nuomonės bus paimamos svarbiausiais šalies gyvenimo klausimais.

Būtina atsižvelgti į tai, kad dabar Lietuvoje pripažįstamos ir Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės nėra amžinos ir nekintamos. Jos yra istorinės mūsų valstybės raidos, jos atitinkamos teisinės ir politinės kultūros išraiška. Lietuvos istorijoje randame faktų, kad mirties bausmė jau ne kartą buvo naikinama, tačiau po kurio laiko vėl įvedama.¹ Siekiant panaikinti bet kokią baudymo mirtimi reanimacijos galimybę, tikslinga įvertinti visas šį procesą lemiančias sąlygas. Todėl šiame straipsnyje stengiasi apžvelgti aplinkybes, kurios gali lemti mirties bausmės sugražinimą į galiojančią bausmių sistemą. Kartu nagrinėjami pagrindiniai mirties bausmės šalininkų Lietuvoje argumentai ir stengiamasi pateikti šių argumentų kritiką.

III. Minėta, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas buvo priimtas nepaisant visuomenės nuomonės, nes, įvairių tyrimų duomenimis, apie 70 nuošimčių apklaustųjų pritaria mirties bausmei. Pavyzdžiui, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentai dar 1996 metais atlikę teisininkų apklausą sužinojo, kad mirties bausmės šalininkai sudaro absoliučią daugumą – 75,2 nuošimčių visų respondentų. Pastaraisiais metais ženkliai padidėjęs nusikalstamumas, gilėjanti ekonominė atskirų visuomenės sluoksnių nelygė ir

nepakankamas politinės valdžios dėmesys žmonių socialinėms reikmėms tik sustiprina žmogaus nesaugumo visuomenėje jausmą. Tai viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl dauguma žmonių reikalauja maksimaliai griežtų bausmių ir yra linkę pritariti mirties bausmei.

Pabrėžtina, kad nemažai mirties bausmės šalininkų yra ir tarp Lietuvos Respublikos Seimo narių. Vieni iš jų gana neigiamai reagavo į minėtą Konstitucinio Teismo nutarimą.

Antai Krikščionių demokratų partijos narys Petras Gražulis teigė: „Konstitucinis Teismas nusprendė, tačiau mes turime stengtis apsaugoti žmogų. Dar per anksti atsisakyti mirties bausmės. Reikia palaukti, kol sumažės nusikalstamumas, sunkių nusikaltimų skaičius. Dabar visuomenėje vyrauja nuomonė, kad valstybė labiau rūpinasi nusikaltėliais negu auka. Tai turime paneigti.“

Nors mirties bausmės panaikinimo idėją labiausiai gynė Centro sąjungos frakcija, tačiau jos narys Kazimieras Šavinis išsakė priešingą nuomonę: „Aš esu prieš mirties bausmės panaikinimą. Pirmiausia, tvirtinimas, kad panaikinus mirties bausmę kriminogeninė situacija nepasikeičia, yra neįrodomas. Antra, jeigu asmuo padarė kelias žmogžudystes, kas gali garantuoti, kad jis ir toliau, išėjęs į laisvę, ko nors nenužudys. Arba – kaimyno, su kuriuo jis kalė. Kurį laiką šią bausmę reikia palikti. Gal pakaktų ir penkerių metų. Žmonės turi patikėti ir įstatymais turi būti garantuota, kad bausmė iki gyvos galvos kaliniui niekada nebus peržiūrėta. Taip pat turi būti didesnis dėmesys aukoms, jų artimiesiems.“

¹ Pažymėtina, kad tai nuolat vyko ir kitose pasaulio šalyse. Antai dar 1864 m. mirties bausmė buvo panaikinta Rumunijoje, 1867 m. Portugalijoje, 1870 m. Olandijoje, 1890 m. Italijoje. Tačiau po kurio laiko ji vėl buvo įvesta ir XX a. pradžioje buvo taikoma beveik visose minėtose šalyse.

Prieš mirties bausmės panaikinimą pasisakė netgi kai kurie Tėvynės sąjungos frakcijos nariai. Pavyzdžiui, Jonas Avyžius teigė: „Dar per anksti naikinti mirties bausmę. Reikia palaukti, kol gerokai sumažės nusikalstamumas, kad žmonės jaustųsi saugūs. Vis dėlto žmogus, kuris yra nužudomas, taip pat turi prigimtine teise, o tas, kuris pasikėsino, turi atsakyti. Čia nėra kerštas, bet – teisingumas. Abejoju, ar mirties bausmė neturi įtakos nusikalstamumo mažėjimui. Šiaip ar taip, nusikaltėlius veiktų pati atmosfera, kad jie gali būti nubausiti mirtimi“ [2].

Atkreiptinas dėmesys, kad panašių požiūrių laikosi skirtingų politinių partijų atstovai, tuo kartu įrodydami, kad požiūris į mirties bausmę nepriklauso nuo žmogaus politinės priklausomybės.

Lietuvos partijas pagal jų požiūrį į mirties bausmę galima suskirstyti į dvi grupes: vienos aiškiai pasisako mirties bausmės klausimu, kitos tą nutyli. Iš viešų jų atstovų pasisakymų galima manyti, kad visiškai remia mirties bausmę Krikščionių demokratų sąjunga, Lietuvos valstiečių partija, Lietuvos tautininkų sąjunga.

Antai Krikščionių demokratų sąjunga yra tos nuomonės, kad Lietuva dar nėra pasirengusi panaikinti mirties bausmę, ir šį klausimą siūlo spręsti demokratiškiausiu būdu – referendumu.

Lietuvos valstiečių partijos įstatuose skelbiama: „mūsų advokatai ir teisėjai gelbsti žmogžudžius, nusikaltėlius, skirdami jiems mažas bausmes, tuo tarpu žinome, kad bausmė nusikaltėliams yra skiriama apsaugoti visuomenę nuo sugedusios jos dalies, todėl turi būti priimta įstatyminė norma, kad tas žmogus, kuris atima gyvybę kitam žmogui, tuo pačiu praranda teisę ir į savo gyvybę“ [3].

Lietuvos tautininkų sąjunga iškeldama būtinybę kovoti su piktnaudžiavimu tarnybine padėtimi kartu reikalauja griežtesnių bausmių. Dr. V. Poškevičiaus teigimu, esamų bausmių ribos visiškai neišnaudotos ir dar yra rezervas jas griežtinti. „Šiuo metu šališki, nepelnytai švelnūs nuosprendžiai grąžina nusikaltėlius į aplinką, kurioje jie netrukus vėl nusikalsta.“ Susidaro įspūdis, kad, anot Tautininkų sąjungos, nusikaltėlis yra toks žmogus, kuris savo gyvenime niekada neturės galimybės pasitaisyti.

Kaip ir viso pasaulio, Lietuvos politikai, pasisakydami už mirties bausmę, dažnai remiasi populistiniu argumentu – visuomenės nuomone, tuo mėgindami parodyti esą tikrieji visuomenės interesų gynėjai. Kiti argumentai už mirties bausmę visiškai kartoja bendrus retencionistų (mirties bausmės šalininkų) teiginius.

Atmetę emocijas, kurios dažnokai lydi retencionistų retoriką, ir pamėginę atskleisti šios pozicijos racionalų branduolį, pastebėtume, kad kartojasi trys pagrindinės mirties bausmės šalininkų argumentacijos idėjos. Pirma – atpildo, arba retribucijos, idėja; antra – izoliacijos idėja, o trečia – įbauginimo, arba deterancijos, idėja.

Atpildo idėja remiasi gerai žinomu principu „akis už akį“ ir reikalaujama atpildo už padarytą blogį. Kick šis principas bebūtų kodifikuotas ar užmaskuotas kitais teiginiais, jo esmė išlieka viena – teisingiausias atpildas žudikui yra atimti jo paties gyvybę. Tačiau tokiu primityviu principu remiantis turėtų būti sudėginamas padegėjo turtas, sulaužiusiam koją ar ranką taip pat sulaužoma ranka. Manychiau, ši idėja paseno ir ja šiuolaikinėje visuomenėje neturėtų būti vadovaujamas. Visuomenė turi įvairių galimybių parodyti neigiamą požiūrį į nusikaltimą ir nusikaltėlį ir netaikyti pačios žiauriausios – mirties bausmės.

Remiantis izoliacijos principu siūloma taikyti mirties bausmę kaip efektyvią priemonę, apsaugančią visuomenę nuo recidyvo. Valstybė, vykdydama esmines savo vidaus funkcijas, privalo užtikrinti žmogaus saugumą visuomenėje. Negalima geriau užkirsti kelio recidyvui, negu atimti gyvybę nusikaltėliui ir tokiu būdu nusikratyti juo visiems laikams. Toks siekis galėtų būti vadinamas atsakomybe už potencialių aukų likimą.

Kriminologijos mokslas pateikė ne vieną nusikaltėlio asmenybės klasifikaciją. Tačiau dažniausiai Lietuvoje nusikaltėliai skirstomi į šiuos tipus: atsitiktiniai, situaciniai, piktybiniai ir itin pavojingi. Daugelis asmenų, nuteistų mirties bausme, yra padarę ne vieną sunkų nusikaltimą. Niekas negali paneigti, kad pripažinti piktybiniais ar itin pavojingais nusikaltėliais, jie ir toliau nedarys naujų nusikaltimų. Tuo remdamiesi mirties bausmės šalininkai gina izoliacijos principo pagrįstumą. Tačiau lygiai taip pat nėra jokios garantijos, kad pasmerktasis mirti ateityje būtų padaręs kitą sunkų nusikaltimą. Tai, ko norima išvengti, neturi fakto pobūdžio, yra tai, kas dar galbūt atsitiks, kažkuo galbūt tikėtina ir visada nutolusiu. Šiuo atveju pasirenkama tarp faktiško ir realaus gyvybės atėmimo ir labai mažai tikėtinos žalos ateities aukai atsiradimo. Nemanau, kad tai lygiavertės vertybės. Kalbama apie teisę į gyvybę – visų žmogaus teisių pagrindą. Pabrėžtina, kad yra nemažai būdų, kaip žmogui, netekusiam laisvės, galima panaudoti veiksmingas, bet ne tokias žiaurias priemones, kurios eliminuotų galimybę padaryti naują nusikaltimą. Net E. Kantas, kuris visada buvo mirties bausmės šalininkas, teigė, kad nusikaltėlio baudimas mirtimi siekiant visuomenės saugumo reiškia, kad nusikaltėlis traktuojamas identiškai,

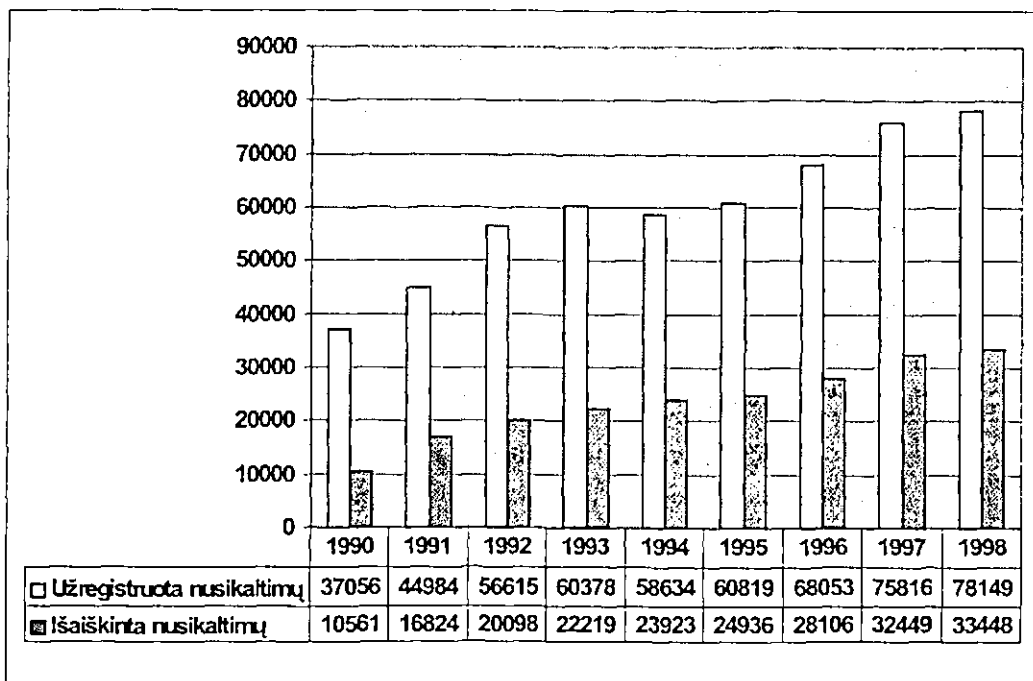
lygiai taip pat nusikaltėlis traktavo auką – kaip priemonę pasiekti tam tikrą tikslą. Tai prieštarauja žmogaus vertės idėjai. Todėl neįtikinamai skamba E. Van den Haag teiginys: „Manau, neturime teisės rizikuoti galimų atcieties aukų gerove vien tam, kad išsaugotume žmogžudžius; atvirkščiai, mūsų moralinė pareiga yra egzekucijos įvykdymas, jei ji ir neduoda norimo rezultato“ [4].

Didžiausią reikšmę mirties bausmės šalininkai skiria įbauginimo idėjai – baimė būti nubaustam mirtimi sulaiko potencialius nusikaltėlius nuo nusikaltimų. Manoma, kad pagrasinimas mirtimi gali sustabdyti asmenį, susiruošusį daryti nusikaltimą. Tokio grasinimo įgyvendinimas gali teigiamai paveikti visą visuomenę, išgąsdinti linkusius nusikalsti asmenis. Anot mirties bausmės šalininkų, atsisakius šios bausmės bus prarastas pagrindinis teisės saugos institucijų kovos su nusikalstamumu argumentas. Net jei mirties bausmė nebus vykdoma, vien jos buvimas ir įvykdymo galimybė bus pakankamas visuomenės saugumo garantas. Antai Naujosios sąjungos (socialliberalų) Kauno skyriaus pirmininkas Erikas Tamašauskas 1998 m. gruodžio 7 d. laikraštyje „Kauno diena“ rašė: „Mūsų nuomone, argumentai, jog mirties bausmė nestabdo nusikalstamumo, yra nepagrįsti. Pritarus mirties bausmės panaikinimo šalininkų argumentams, jog reikia atsisakyti mirties bausmės tik todėl, kad jos taikymas nelikviduoja nusikalstamumo, neapsaugo nuo žmogžudysčių, tuo pačiu pagrindu reikėtų atsisakyti nuo bausmių apskritai, nes bet kokių bausmių taikymas nepanaikina nusikalstamumo. Mirties bausmė, kaip ir bausmė apskritai, sulaiko nuo nusikaltimo (nužudymų) ne kiekvieną asmenį, o tam tikrą dalį nuosekliai mažinančių žudikų, verčia juos labiau ap-

galvoti savo veiksmus, o samdomi žudikai darosi mažiau ryžtingi.“

Tačiau šiuos mirties bausmės šalininkų teiginius visiškai paneigia faktai. Be abejo, mirtis turbūt didžiausias blogis, kuriuo galima grąsinti žmogui. Mirties baimė daugeliui žmonių yra didesnė už bet kokią kitą baimę. Tačiau tokį poveikį žmogui daro ne abstrakti mirties tikimybė, o realus ir akivaizdus jos galimumas. Būtent tai ir užmiršta mirties bausmės šalininkai. Mirties baimę skirtingai išgyvena asmuo, nužudytas mirties bausme, ir asmuo, tik susiruo-

šęs daryti nusikaltimą. Pastarajam mirties tikimybė atrodo abstrakti ir apie ją dažniausiai nesusimąsto. Anot E. Bičkausko, asmenų, padariusių nusikaltimus, už kuriuos būtų galima bausti mirtimi, apklausos duomenys rodo, kad bent 9 iš 10 darydami nusikaltimą negalvojo apie jų laukiantį atpildą [5]. Šie asmenys tikėjosi, ir dažnai ne be pagrindo, visai nepakliūti teisėsaugos institucijų atstovams bei neatsakyti už padarytas nusikalstamas veikas. Šių jų tikėjimo pagrįstumą puikiai iliustruoja pateikta grafinė analizė [6].

Taigi statistikos duomenys rodo nuolat daugėjant užregistruotų nusikaltimų, tuo tarpu bendras nusikaltimų išaiškinimas net geriausiu metu siekia tik 43 nuošimčius. Negalima nepaminėti, kad vien tokių sunkių nusikaltimų kaip tyčinis nužudymas, tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai ir išžaginimai šalyje kasmet ofi-

cialiai užregistruojama daugiau kaip 900 atvejų. Daugiau kaip ketvirtadalis jų neišaiškinama.

Viename iš JTO parengtų tyrimų, nagrinėjant mirties bausmės ir nužudymų skaičiaus ryšį, sakoma, kad „negauta jokių moksliskai pagrįstų duomenų, patvirtinančių, kad mirties

bausmė daro didesnį stabdomąjį poveikį nei įkalinimas iki gyvos galvos“ [7]. Tai rodo ir valstybių, atsisakusių šios bausmės, praktika – buvo galima tikėtis nusikalstamumo bangos, tačiau taip neatsitiko. Lietuvoje ši bausmė oficialiai nevykdoma nuo 1995 metų. Tai žinoma visuomenei ir nusikalstamam pasauliui, bet nužudymų per šį laikotarpį nepadaugėjo (1997 metais užregistruoti 391 tyčinis nužudymas, o 1998 metais – 356 tokie nusikaltimai).

Tačiau visos atliktos analizės neįtikina mirties bausmės šalininkų. Boguslavas Voinevičius rašo ta tema iš rigoristo pozicijų: „Aboliucionistai kelia visai nevykusius argumentus. Štai vienas dažnai iškeliamas: ne bausmės žiaurumas, bet jos neišvengiamumas gali atbaidyti nusikaltėlį. Kitaip tariant, ne plotis apskaičiuoja stačiakampio lauką, bet ilgis. Atbaidymo efektas pasiekiamas, kai bausmė yra ir griežta, ir neišvengiama. Čia panašų į daugybą: kai kažkuris veiksnys mažėja, mažėja ir visas efektas, o kada siekia nulio – darosi nuliui. Didelis griežtumas, kai mažai išaiškinama nusikaltimų, naudos neduos, tačiau nepadės ir didelis išaiškinimo rodiklis, jei mažas bausmės griežtumas.“ [8] Tokius pačius argumentus pateikia ir mirties bausmės šalininkai Lietuvoje. Tai gana logiški argumentai, bet nepaaiškinantys, kodėl būtent mirties bausmė laikoma būtina griežta bausme. Užsienio šalių patirtis rodo, kad optimaliam išaiškinamumo ir bausmės griežtumo santykiui pasiekti visiškai pakanka ir laisvės atėmimo bausmių.

Neretai mirties bausmės šalininkų pateikiami ir finansiniai argumentai: mirties bausmė mokesčių mokėtojams kainuoja kur kas pigiau nei ilgalaikis laisvės atėmimas. Pabrėžtina, kad dabar laisvės atėmimo vietose Lietuvoje yra per 14 tūkstančių nuteistųjų, iš jų nubaustų

laisvės atėmimu iki gyvos galvos yra tik kelios dešimtys. Kiekvienam kaliniui išlaikyti valstybė skiria tiek pat lėšų. Įvykdant mirties bausmę kelioms dešimtims asmenų, o neskiriant jiems ilgalaikio laisvės atėmimo bausmės, sutalpoma tikrai menka suma, palyginti su visų nuteistųjų laisvės atėmimu išlaikymu. Be to, vertinant mirties bausmę, kaip visuomenės gynbos ir būtinojo reikalingumo priemonę užkardant nusikaltimus, negalima pamiršti pagrindinės nuostatos, kad tokiu atveju gresianti ir išvengtoji žala turi būti įvertintos ne tik kiekybiniu, bet ir kokybiniu požiūriu. Negalima stengtis išvengti materialinių išlaidų žmogaus gyvybės sąskaita.

Nevisiškai pagrįsta ir vadinamoji gailės teorija. Pagal ją, mirties bausmė saugo nusikaltėlius arba neteisėtai nuteistuosius nuo dar siaubingesnės mirties nuo minios rankų, o minia savo ruožtu nuo atsirandančios dalyvaujant kolektyviniame nužudyme demoralizacijos. Mirties bausmė, pasak šios teorijos šalininkų, mažina neformalios agresijos ir prievartos visuomenės viduje lygio didėjimo riziką ir iš esmės neprieštarauja visuomenės taikos idėjai. Teorijos šalininkai remiasi istorijos pavyzdžiais, kai žinomi nusikaltėliai buvo pagrobiami iš kalėjimo ir vėliau minios siaubingai nužudomi, kadangi, žmonių įsitikinimu, jie nebuvo tinkamai nubausti. Reikia manyti, kad ši teorija labiau remiasi vyravusiomis viduramžių visuomenėje pripažintomis moralės normomis. Nesinori tikėti, kad šiuolaikinės visuomenės nariai taip būtų ištroškę kraujo, jog pulstų viešai žudyti nusikaltėlį vien todėl, kad jis nubaustas laisvės atėmimu, o ne mirtimi. Retencionistų pateikiami pavyzdžiai dauguma yra iš XVIII ar XIX amžių šiaurinės Amerikos kontinento dalies kolonizatorių gyvenimo vadina-

momis laukinių Vakarų sąlygomis. Nemanau, kad šie pavyzdžiai ar argumentai tikėtų dabartinei Lietuvos visuomenei.

Paminėtina, kad dabar mirties bausmės šalininkai Lietuvoje pateikė ir ne taip plačiai žinomų argumentų, grindžiančių mirties bausmės būtinybę.

Antai 1999 metų rugpjūčio 21 dieną dienraštyje „Lietuvos rytas“ buvo paskelbtas straipsnis „Nuteistieji iki gyvos galvos – tarp depresijos ir menkų vilčių“. Šiame straipsnyje kalbama apie asmenis, kuriems mirties bausmė buvo pakeista laisvės atėmimu. Remdamiesi atliktais psichologiniais testais, straipsnio autoriai teigia, kad nemažai nuteistųjų laisvės atėmimu iki gyvos galvos nebematydami ateities perspektyvų praranda poreikį bendrauti, jie tarsi netenka savojo „aš“. Tikėtina, kad anksčiau ar vėliau sutriks tokių žmonių psichika. Toks lėtas asmenybės degradavimas prilyginamas pačiam žiauriausiam kankinimui, o tai yra ne geriau nei mirties bausmė [9]. Egidijus Bičkauskas minėtame straipsnyje „Argumentai „už“ ir „prieš“ mirties bausmę“ pagrįstai rašė: „net jeigu tokie asmenys kada nors išeis, kita jų apgyvendinimo vieta pirmiausia bus psichiatrinė ligoninė“. Todėl straipsnyje keliamas gana pagrįstas klausimas – kokia prasmė, atsiskius mirties bausmės, pamažu naikinti nuteistojo psichiką? Niekas nemėgino atsakyti į šį gana svarbų klausimą, nors problema tikrai nėra nauja.

Pabrėžtina, kad šis argumentas buvo plačiau nagrinėjamas šio amžiaus viduryje. Boguslavas Volnievičius rašo: „Teismų sistemoje svarbiausia bausmė turi išimtinę reikšmę, bet ne dėl to, jog yra griežčiausia. Mirtis – tai ne baisiausia, kas gali atsitikti žmogui. Būtų klaidinga manyti, kad ši bausmė yra paskutinė iš

galimų bausmių pagal griežtumą. Svarbiausia bausmė visiškai nepriklauso šiai cilei, tai kitos rūšies bausmė. Kitos bausmės pagal savo padarinius neišcina už šio pasaulio ribų, jas įvykdžius žmogus pasilieka jame. Svarbiausia bausmė priverčia iškelti į kitą pasaulį ir gesina bet kokią viltį ar kančią. Išimtinė jos svarba susijusi su išimtinė vieta, kurią žmogaus gyvenime užima mirtis. Pagrindinė bausmė yra metafizinė“ [10]. Jam antrina Žakas Bažunas: „Nieko šioje žemėje nėra atšaukiamo, o įkalinimas mažiausiai iš viso. Pati svarstymo kančia yra bausmė, o išteisinimas nieko nepanaikina. Perskaitykite sukrečiančius memuarus Viljamo Valako, nepagrįstai apkaltinto žmonos nužudymu ir „išgelbėto“ apeliacinio baudžiamojo teismo – išgelbėto kam? Būti negailėstingai ištremtam ir sielvartingos vienatvės metams. O atsitikimai Adolfo Beko, Oskaro Skatero ar nelaimingo banko kasininko Bruklino, kuris buvo šiek tiek panašus į klastotoją ir praleido aštuonerius metus Sing Singo kalėjime tik dėl to, kad išėitų į laisvę su „kompensacija“, kurios išraiškos forma – palaužtas, netekęs draugų, nenaudingas žmogus; jei žmogaus orumas turi kokią reikšmę, visiems jiems būtų buvę geriau mirti prieš tai, kai jiems atsivėrė kalėjimo durys. Todėl proceso metu gynėjas visuomet sako prisiekusiesiems (ir yra teisus): bus daug geriau, jei pakarsite šį žmogų, nei dovanosite jam gyvybę, pasmerkdami kalėti iki gyvos galvos. Kai dėl manęs, be jokių abejonių, pasirinkčiau mirtį. Kadangi tokio pasirinkimo galimybė neegzistuoja, vieną kartą išgirsime prašant jos kaip privilegijos – žmogaus orumo vardan. Dabartinėmis mirties bausmės priešininko pažiūromis patikėsime tik kai jis dvylika mėnesių praleis nuteistojo kameroje.“ [11]

Tiesa, galima sakyti, kad paskutinis pareiškimas yra asmeninis pirmiau išsakytų žodžių autoriaus reikalas. Reikėtų paklausti nekaltai kalėjimu nubausto asmens, ar jis norėtų geriau mirti, nei turėti viltį po paleidimo iš gyvenimo kalėjime katrogos su nuplėšta garbe, kuriam tai turi daug didesnę reikšmę nei tikriems nusikaltėliams, atkurti dar gyvenime tikrą moralinę tiesą – juk negali būti kompensuojama tam, kuriam nedaug ar visiškai nieko neduota. Be to, paaiškėja, kad šių žodžių autorius kalėjimą laiko daug žiauresne bausme nei pati mirtis ir šiuo požiūriu nelaukta sutinka su tam tikro abolicionistų pogrupio nuomone, kad mirties bausmė yra pernelyg silpna, pernelyg trumpalaikė bausmė nusikaltėliui. Norint elgtis pagal praktinį teisingumą, žudiką priklauso pasmerkti kančioms iki gyvos galvos monotoniškoje kalėjimo sistemoje. Galimas daiktas šio mąstymo klaida – pažymėta jau Bekarijos – jog nebuvo atsižvelgta, kad prabėgus kažkiek metų nusikaltėlis prisitaiko prie gyvenimo kalėjime taisyklių, tarp kurio sienų randa lygiai tiek malonumo, tiek ir nemalonumo, pralaimėjimo ir pergalės, vilties ir nusivylimo analogiškai tiems, kurie yra duoti žmonėms, gyvenantiems laisvėje. [12]² Taigi iš tiesų pagrindinis klausimas, kurį reikėtų išspręsti – kaip elgtis su asmenimis, nuteistais laisvės atėmimu iki gyvos galvos – keliamas ne todėl, kad šie asmenys negalėtų prisitaikyti prie kalėjimo aplinkos, o todėl, kad jie negali susitaikyti neturį vilties išeiti į laisvę. Kartu vis dėlto būtina atkreipti dėmesį, kad įkalinimo įstaigų aplinka toleruoja, o neretai ir skatina smurtą. Antai JAV atlikti prižiūrėtojų ir kalinių psichi-

kos tyrimai parodė, kad tarp šių grupių asmenų mokslininkai nerado esminių skirtumų. Laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra neatsiejamas ir Anglijos bausmių sistemos elementas. Nors ši bausmė nėra nauja, tačiau plačiau ją taikyti reikėjo įkalinimo įstaigų reformos.

Paprasčiausia galima išeitis – nuteistiesiems iki gyvos galvos suteikti galimybę atgauti laisvę po 20–30 metų. Tačiau vargu ar tam pritartų visuomenė. Vien vilties nuteistiesiems iki gyvos galvos suteikimas jų aukų artimiesiems atrodys didžiausia neteisybė. Žinoma, nusikaltimo aukos negali vertinti objektyviai. Tačiau vis dėlto net šeši iš devynių nuteistųjų Lietuvoje mirties bausme pripažino, kad gauti kulka į pakaušį kur kas lengviau, negu visą gyvenimą sėdėti kalėjime [13]. Tuo tarpu kiekvienas žmogus turi turėti galimybę pasikeisti. Nepaisant antropologinių teorijų apie nusikaltėlio asmenybę, pastarojo dešimtmečio kriminologijos mokslo doktrina leidžia tikėti, kad net sunkiausią nusikaltimą padaręs žmogus gali pasitaisyti. Todėl pagrįsta nuomonė, kad tokiems asmenims turi būti palikta viltis ir galimybė po 20–30 metų išeiti į laisvę. Tačiau kalėjime jiems turi būti suteiktos normalios gyvenimo sąlygos: užkardyti žiaurumo ir neteisėto žmogaus pažeminimo faktai, suteikta galimybė mokytis ir gauti išsilavinimą, normali apranga, laikomasi higienos reikalavimų ir kt.

Morališkai pateisinti žudymą už padarytą nusikaltimą siekta pateikiant argumentą, kad nusikaltėlis, pasikėsindamas į šventą aukos gyvybės teisę, praranda ir savo teisę į gyvybę. Kitais žodžiais tariant, nusikaltėlis dėl savo poelgio pats atsiduria už teisės ribų, todėl jokia

² „<...> kenčias šiandienius nelaimės momentus nutolsta nuo būsimųjų. Visos kančios mūsų vaizduotėje yra perduodamos. Tas, kuris kenčia, visada ras <...> nesuprantamos ir nežinomos paguodos, nes jie sutelkia visą kentėtojo jausmingumą jų kančiomis užgrūdintoje sieloje.“ (Č. Bekarija, p. 67)

teisė ir teisė į gyvybę negali jo apsaugoti. E. Tamašausko nuomone, žudiko teisė gyventi ne atimama, o prarandama. Pripažinus, jog negalima kėsintis į žudiko gyvybę, tenka sutikti, kad gyvybės ir mirties klausimą faktiškai sprendžia ne valstybė ir net ne visuomenė, o pats žudikas. Kurie atsisako gerbti artimo teisę gyventi, tie atsisako ir ta pareiga garantuotos teisės gyventi. Tačiau pripažįstant, kad žmogus yra pajėgus atsidurti už „teisės ribų“, kartu pripažįstama, kad jis atsiduria ir už baudžiamosios teisės reguliavimo ribų, o tai reiškia, kad lygiai gali būti tiek nepagrįstai nubaustas, tiek ir nepagrįstai išvengti pelnytos bausmės. Tokia pozicija baudžiamosios teisės doktrinai nepriimtina, kadangi prieštarauja tiek pamatiniams teisės principams, tiek demokratijos ar žmogaus teisių suvokimui.

Nepakankamai pagrįstas ir dažnas argumentas, kurį labai gerai išreiškia G. Simmel žodžiai „Šiandien apskritai žudo individai, visiškai nepataisomi ir moraliai sugedę; sunkiais ir didvyriškais laikais žmogžudystes įvykdydavo visai kitokio išprusimo žmonės, kurių pranašumą ir narsumą išsaugoti buvo paprasčiausias atskirų asmenų grupės interesas. Todėl vidinės žudikų esmės skirtingose istorijos pakopose skirtumas yra bausmių diferencijavimo pagrindas.“ [14] Jei šis komentaras būtų teisingas, iš jo išplauktų, jog šiuolaikinis žudikų tipas yra susijęs su ypač stipriu jo piktos valios pasireiškimu intensyvumu. Tokia padėtis šiuo visuomenės raidos etapu mirties bausmę daro būtiną ir neišvengiamą. Reikia manyti, kad tokiomis argumentais daugelis autorių nepagrįstai idealizuoja praeitį. Deja, nėra nepaneigiamų mokslinių įrodymų, kad ankstesnių visuomenės raidos laikotarpių gyventojai iš esmės skiriasi nuo dabartinių žmonių savo morale, o

jei ir skiriasi, nemanau, kad į gerąją pusę. Būtina atsižvelgti į anksčiau, ypač viduramžiais, klestėjusią stipresniojo teisę. Būtent tie idealizuojami aristokratinės kilmės herojai, kurie nevaržomi žudė kiekvieną jiems paprieštaravusį, šiandien būtų laikomi nepataisomais žudikais psichopatais, prieš kuriuos blanktų bet kuris šių laikų serijinis žmogžudys. Turbūt nėra reikalo diskutuoti dėl įrodytų istorijos faktų, kad viduramžiais net įstatymais atskira asmenų grupė (luomai) turėjo pirmenybę ir įvairių privilegijų kitiems asmenims, tapdama praktiškai nebaudžiama už bet kokius nusikaltimus. Lietuvos teritorijoje 1468–1529 metais galiojusiam Kazimiero teisyne aiškiai buvo išskiriamas faktinis bajorų nebaudžiamumas. Jame teigiama, kad už vagystę baudžiami ne bajorai nuo septynerių metų [15]. Tai yra aiškus bajorų pranašumo ir nebaudžiamumo išsaugojimo pavyzdys. Todėl argumentas, kad mirties bausmė būtina, nes dabartiniai žudikai labiau moraliai sugedę, neatlaiko jokios kritikos.

IV. Apžvelgus visus mirties bausmės šalininkų argumentus ir išsakytą jų kritiką, galima daryti prielaidą, kad besaikis bausmių griežtinimas nepadedą spręsti nusikalstamumo problemų, o tik sudaro iliuziją, kad su nusikalstamumu itin stipriai kovojama, ir neleidžia imtis tikrai veiksmingų sprendimų paieškos. Tailande mirties bausmė už narkotikų įvežimą ar išvežimą taikoma seniai ir plačiai. Pasmērta myriop šimtai žmonių, tačiau narkotikų problema tebelieka rimta ir neišspręsta.

Atkreiptinas dėmesys, jog mirties bausmės šalininkai nesutinka, kad mirties bausmės buvimas neturi įtakos sunkių nusikaltimų skaičiui. Pabrėžtina, kad dėl to, kas veiksmingiau, didėjantis nusikaltimų išaiškinimas ar bausmės griežtumas, ginčijamasi ne tik Lietuvoje. An-

tai G. Bekeris, nagrinėdamas bausmės problematiką iš bendrosios prevencijos (įbauginimo) pozicijų, analizavo dar Č. Bekarijos iškeltą problemą, kas turi didesnę įtaką nusikaltėliams įbauginti: išaiškinimo tikimybė ar bausmės dydis? Jis suformuoja pagrindinę tezę, jog nusikaltėliai renkasi tarp „konkuruojančių“ nusikaltimų pagal jų rizikos laipsnį, kurios svarbiausias elementas yra galimos bausmės dydis ir nusikaltimo išaiškinimo tikimybė. Pasirodo, kad esant didelei išaiškinimo tikimybei ir atitinkamai bausmės sušvelninimo galimybei neabejotinai sumažėja nusikaltimų. Tačiau yra nusikaltėlių, kurie teikia pirmenybę rizikai – jų neišgašdina žaidimas didelėmis įstatyme numatytomis bausmėmis ar didelė pralošimo (nusikaltimo išaiškinimo) tikimybė. Tokie žmonės nepakeistų savo elgesio net tada, jei bausmės būtų dar griežtesnės (iki griežčiausios iš jų – mirties bausmės), ar labai padidėtų išaiškinimo tikimybė. Spręsdamas minėtą problemą G. Bekeris daro išvadą, kad visuomenės saugumui didesnę reikšmę turi nusikaltimo išaiškinimo tikimybė nei baudžiamajame įstatyme nustatytas bausmės dydis. Jis teigia pripažįstas apibendrintus teiginius, kad tikimybės laipsnio pakitimas, lemiantis, kad tas asmuo bus teisiamas ar nubaustas, turi didesnę įtaką nusikaltimų skaičiui nei bausmės rūšies pakitimas [16].

Nepaisydami atliktų tyrimų, kurie įrodo, kad mirties bausmės buvimas nelemia sunkių nusikaltimų skaičiaus, dauguma žmonių (bent jau Lietuvoje) įsitikinę, kad būtent ši bausmė yra vienas iš lemiamų sunkių nusikaltimų dinamikos veiksnių. Negalima atmesti ir to fakto, kad per jau minėtas apklausas išryškėjo viena svarbi tendencija: asmuo greitai tampa aršiu mirties bausmės šalininku, jei tik nusikaltimas padaromas jam pačiam ar jam artimam žmogui. Aukai ar jos artimiesiems retai rūpi mirties

bausmės priešininkų argumentai, dažnai jie vadovaujasi tik kerštu. Dėl to tokį sukrėtimą patyrę žmonės neretai ilgam ir kategoriškai nusi-teikia prieš mirties bausmės panaikinimą.

Lietuvoje speciali gyventojų apklausa dėl mirties bausmės panaikinimo dar nebuvo surengta. Faktiškai ji nebereikalinga. Tačiau nekelia optimizmo tas faktas, kad spaudoje nuolat rašoma, jog teismai teisiamesiems skiria per švelnias bausmes. Kartu daroma išankstinė prielaida, kad jos neturi prevencinio poveikio kitiems asmenims. Didelis nusikalstamumas, jo struktūra, didėjantis nukentėjusiųjų nuo padarytų nusikaltimų skaičius lemia, kad ne vien gyventojai, bet kartais ir mūsų šalies teisininkai pamiršta akademinę tiesą: svarbiausia yra ne bausmės griežtumas, o jos neišven-giamumas. Tiksliau tariant bausmės neišven-giamumo ir minimalios būtinos bausmės už pa-darytą nusikaltimą visuma.

Konstitucinis Teismas pažymėjo – jei nepakankamai rūpinamasi gyventojų saugumu, net ir panaikinus mirties bausmę, psichologi-nis porcikis ją įvesti gali vėl atsirasti. Tai reiškia, kad svarbu ne tik išspręsti klausimą, galima panaikinti mirties bausmę ar ne, bet realiai užtikrinti žmonių saugumą. Tai pasiekti galima ne vien atskirų bausmių buvimu, taip pat teisėsaugos institucijų darbu.

Vis dėlto, nepaisant to, kad dauguma žmonių Lietuvoje yra už mirties bausmę, pastebimi teigiami daliniai Lietuvos gyventojų nuomonės pokyčiai. Štai straipsnio autoriaus 1999 metais atliktos Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentų apklausos duomenimis, beveik treč-dalis apklaustųjų buvo prieš mirties bausmę. Tai džiugina, kadangi panašiose apklausose, atliktose prieš penkerius metus, beveik 98 nuo-šimčiai apklaustųjų Teisės fakulteto studentų buvo už mirties bausmę.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1998, Nr. 109.
2. Seime svarstoma, ar naikinti mirties bausmę // Lietuvos rytas. 1998 m. gruodžio 15 d., Nr. 293.
3. Kaušinis S. Lietuvos politinių partijų programinės nuostatos mirties bausmės klausimu // Mirties bausmė – bausmė visuomenei. Tarpautinis projektas. Vilnius, 1998.
4. Haag E. Deterrence and Uncertainty, Social Ethics. Morality and Social Policy. An Anthology. New York, 1987. P. 129.
5. Bičkauskas E. Argumentai „už“ ir „prieš“ mirties bausmę // Mirties bausmė – bausmė visuomenei. Tarpautinis projektas. Vilnius, 1998.
6. Nusikalstamumas ir teisės saugos institucijų veikla. Vilnius, 1998.
7. Wilkitzki P. Ar gali mirties bausmė tapti baudžiamosios politikos įrankiu? // Mirties bausmė – bausmė visuomenei. Tarpautinis projektas. Vilnius, 1998.
8. Bartula P. Kara Smierci – powracający dylemat. Krakov, 1998.
9. Nuteistieji iki gyvos galvos – tarp depresijos ir menkų vilčių // Lietuvos rytas. 1999 m. rugpjūčio 21 d., Nr. 194.
10. Bedau H. A. Capital Punishment and Social Defense, Social Ethics. Morality and Social Policy. New York, 1987, p. 124.
11. Barzun J. In Favor of Kapital Punishment, [w:] The Death Penalty in America. An Anthology, ed. H. A. Bedau. New York, 1964. P. 154.
12. Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. Vilnius: Mintis, 1992. P. 66–67.
13. Kutrevičius A. Kalėti visą gyvenimą sunkiau, negu gauti kulką į pakaušį // Respublika. 1998 m. gruodžio 12 d.
14. Simmel G. Philosophie des Geldes. Leipzig, 1900.
15. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1979. T. 5.
16. Becker G. S. Ekonomiczna teoria zachowan ludzkich. Warszawa, 1990. P. 152.

CRITICISM OF ABOLITION OF THE DEATH PENALTY IN LITHUANIA

Summary

The author of an article „Criticism of Abolition of the Death Penalty in Lithuania“ acknowledges significance of the death penalty and therefore, expresses doubts related to importance of reanimation of the death penalty in Lithuania. Consideration of arguments laid down in the Resolution passed by the Court of Constitution of the Republic of Lithuania on December 9, 1998 is focused on criticism in the address of this Resolution. It should be noticed that the above-mentioned Resolution of the Court of Constitution of the Republic of Lithuania was adopted regardless to the public opinion, since data of various surveys shows that about 70 per cent of the inquired population approve the death penalty. It should be also emphasized that there is a

number of supporters of the death penalty among representatives of different political parties in the Seimas.

By analyzing the arguments laid down by critics of abolition of the death penalty, the author intends to disclose the weak points of these arguments. The article emphasizes an idea expressed in the Resolution of the Court of Constitutions of the Republic of Lithuania (as of Dec. 9, 1998), which implies that a psychological need to reintroduce the death penalty may appear despite abolition of the death penalty, unless security of the population is assured. This means that the matter covers not only solution of a question to abolish the death penalty or not, but actual assurance.

Įteikta 2000 m. vasario 26 d.